

УДК 94 (439) «19»: 316.3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УГОРЩИНИ У ХХ СТОЛІТТІ

Кіш Є. Б. (Ужгород)

У науковому дослідженні проаналізовано особливості розвитку угорського громадянського суспільства та дано характеристику процесу його політичної соціалізації. Принципово новими є підходи автора до аналізу угорського соціуму у порівняльному контексті.

Ключові слова: Угорщина, регіон, громадянське суспільство, політичний режим, опозиція.

Актуальність дослідження розвитку угорського громадянського суспільства визначається перспективою і логікою демократичного розвитку Угорщини, її «поверненням» у лоно європейської цивілізації на зламі століть. Безперечно, внутрішні соціальні зміни відбуваються у більш тривалому часі та мають

свої особливості, які виокремлюються внаслідок набутого історичного досвіду певного соціуму, насамперед, зміни суспільно-політичного ладу шляхом послідовних і системних реформ.

Метою наукового дослідження є порівняльний аналіз та виокремлення основних етапів розвитку громадянського суспільства Угорщини

у другій половині ХХ століття. Підкреслимо, що дана наукова робота є, швидше, лише підходом до висвітлення складних питань трансформації угорського суспільства, ніж абсолютно повною і вичерпною відповіддю. Наукове дослідження громадянського суспільства Угорщини в Україні здійснюється доволі повільно, фрагментарно, насамперед, політологами [1; 2].

Сутністю перехідної доби в Угорщині у ХХ столітті був трансформаційний процес переходу від тоталітаризму до демократії. Після подій 1956 р., внаслідок пошуків партократією Угорщини нових форм легітимності, були закладені підвалини *лібералізованої моделі* політичного режиму. Це був тоталітарний режим, але із поєднанням багатьох ознак авторитарного, автократичного режимів, які принципово відрізняли його з-поміж інших політичних режимів країн центральноєвропейського регіону [8, с.28-29].

Усвідомлюючи необхідність змін після подій 1956 р., УСРП почала проведення економічної реформи та часткових, дуже обмежених політичних змін, прагнучи тим самим *досягти консолідації політичних сил країни*, а також за схваленням СРСР, Угорщина стала так званою «лабораторією соціалізму – найщасливішим баракком соціалістичного табору». Саме пошук альтернатив соціально-політичному протистоянню після 1956 року змусив УСРП у 1966 році прийняти нову економічну реформу, політику консолідації.

В *соціальному відношенні* реформа сприяла створенню умов як для формування і збільшення прошарку власників, дрібного та середнього підприємництва, по суті, поступово відтворюючи *середній клас Угорщини*, так і спричинила значне соціальне розшарування та високі темпи мобільності угорського населення. Аналізуючи трансформаційні процеси, які вже з 1960-х рр. ХХ ст. латентно відбувалися в соціальній структурі угорського суспільства, слід визначити *суб'єкт цих процесів – угорське суспільство*, його поступову трансформацію у бік громадянського суспільства.

Політика лібералізації упродовж 1960 – 1980-х років ХХ ст. частково сприяла відродженню приватного підприємництва, а також сприяла і загальному підвищенню попиту на висококваліфікованих спеціалістів в Угорщині. Безперечно, за умов відсутності справжніх ринкових перетворень в економіці, така ситуація посилювала тенденцію зростання так званої «другої» економіки, участі значної кількості угорського населення у дуалістичній (офіційній, а здебільше неофіційній) економіці. Частка приватного сектора у виробленні ВПП вже у 1980 році складала 17% (офіційно – 10%), а у 1993 р. досягла 60% (офіційно – 44%), а так звана «друга» економіка Угорщини за період 1980-1990

років виявила тенденцію росту (з 13% до 20%), що є значним і у міжнародному відношенні [3, с.26-27].

Характерною особливістю не тільки Угорщини, але й інших країн Центральної Європи було те, що ідеологічний чинник мав вирішальне значення у процесі відтворення інтелігенції. Це відбувалося згідно «класовому» принципу, переважно за рахунок верств працівників фізичної праці, що визначало «відкритість» цієї верстви до інших соціальних верств угорського суспільства. Втім, ця «відкритість», особливо її ідеологічне забарвлення, спричинило негативний вплив на її якість – нівеляції ступеню культури та класичної елітарної культури. Зважаючи на високу внутрішню диференціацію інтелігенції Угорщини, можна відзначити її стратифікаційні особливості та тенденції розвитку.

По-перше, статистичні дані свідчать, що ріст кількісного складу інтелігенції, робітників інтелектуальної праці за період 1970 – 1980-х рр. ХХ ст. в Угорщині вже припинився, а з середини 1980-х років виявив тенденцію щодо стагнації цього показника на рівні 30% [9], що було зумовлено як загальними соціальними імплікаціями політики реформ, так і падінням престижу цієї верстви угорського суспільства.

По-друге, упродовж 1980-х років ХХ ст. угорська інтелігенція поступово розвивалася за рахунок самовідтворення (з 30% до 34,2%) у 1983 – 1992 роках, а також і її керівної еліти (з 9,7% до 12,5%), отже виявила зниження кількості вихідців із верств робітників фізичної праці у двічі [9].

По-третє, це її значне розшарування в межах сфери інтелектуальної праці – великий ступінь її відтворення у технічній, медичній, юридичній сферах, тоді як політичну, економічну і педагогічну діяльності презентували переважно вихідці з верств фізичної праці.

Процес політичної соціалізації суспільства Угорщини, включення його осіб в політичну сферу і формування певного типу політичної культури в контексті формування *опозиції* в Угорщині умовно можна поділити на декілька етапів. Перший етап можна визначити як *пасивний*, адже після подій 1956 року політична апатія була характерним явищем угорського суспільства, а також і політика УСРП сприяла нівеляції суспільно-політичних альтернатив. Другий етап – період після 1960-х років ХХ ст. характеризувався *активним пристосуванням* партійно-державного керівництва до нових умов згідно головного принципу «хто не проти нас, той з нами», а саме: наданням з 1963 року амністії учасникам народного повстання 1956 р.; більшою відкритістю на Захід з-поміж інших країн «соціалістичного табору» (туризм, політична та трудова міграція); лібералізацією

політики щодо сфери культури; а також і проведенням економічної реформи, розвитком «другої» економіки тощо.

Становлення, формування неурядових організацій у 1970–1980-х роках ХХ ст. в Угорщині ускладнювалося проблемою їх легітимації як на рівні мас, так і на рівні еліт. Адже у 1970-х роках ХХ ст. вони «боролися» за визнання свого існування, а у 1980-х роках ХХ ст. – за право брати реальну участь у вирішенні проблем нарівні з урядовими організаціями.

Діяльність неурядових організацій в Угорщині була доволі обмежена рамками політичного режиму за умов відчуження певної частини суспільства від легальної політики. Власне на стадії становлення, формування ці об'єднання, організації чітко визначали свою політичну позицію, що найбільш яскраво виявилось у підтримці Хартії – 77 та Солідарності.

І, нарешті, третій етап, коли вже наприкінці 1980-х рр. ХХ ст. альтернативні суспільно-політичні імплікації політики реформ, більш радикальні вимоги громадянського суспільства, все в більшій мірі сприяли суспільно-політичній трансформації в Угорщині.

В цьому контексті слід відзначити особливу роль *угорської культури*, насамперед літератури, яка в силу об'єктивних причин упродовж багатьох століть мусила брати на себе функції національного самоствердження, самоусвідомлення, поступово становлячись чинником із певним політичним значенням, відмінною спрямованістю від офіційної ідеології, політики. Упродовж 1960–1980-х років ХХ ст. саме *угорська культура* виступала своєрідним стабілізуючим чинником суспільних процесів Угорщини, надаючи їм більшої відкритості, демократичності, а також угорська культура виступала як *своєрідна форма протистояння*, “єдино вірній” пануючій ідеології, а також і конформізму політичній індіферентності суспільства.

Саме кризь призму угорської культури, сталих європейських традицій, елементів правової й політичної культури та духовних цінностей відбувався процес засвоєння угорським суспільством політичних цінностей, установок, переконань, моделей поведінки. Ця специфіка з усією очевидністю проявилась на третьому етапі, у процесі партизації суспільних рухів.

Дії неурядових організацій Угорщини зводились до створення рухів з вимогами свободи інформації, захисту прав людини; їх політична позиція найбільш яскраво виявилась у підтримці Хартії-77 та Солідарності, а також і у створенні альтернативних об'єднань у сфері культури: «самвидав», «вільні університети», діяльність яких, за даними МВС Угорщини, проходила на приватних квартирах [6, с.85].

Відкритий конфлікт між інакодумцями та владою, взагалі системою, виник внаслідок подій 1968 р. у Чехословаччині в формі листа-протесту таких відомих інтелектуалів – соціологів, філософів, як А.Геллер, Д.Маркуш, М.Маркуш, З.Тордаї, В.Шош із приводу вторгнення військ Варшавського Договору у ЧССР. Цілком логічно, що цей лист викликав негативну реакцію з боку ЦК та ПК УСРП (було розпочато партійні та адміністративні репресії проти підписантів) [5, с.355-357]. Хоча *демократична опозиція в Угорщині* і не мала такої широкої народної підтримки, як наприклад, в Польщі, але важливою було її моральне протистояння режиму, як створення широкого спектру альтернатив у сфері культури: «школа» відомого угорського філософа Д.Лукача, угорська академічна соціологічна школа.

Відсутність широкої соціальної бази суспільного руху в Угорщині, неможливість його оформлення в легальних конституційних рамках, відсутність чіткої організації опозиції – зумовили *маргінальне становище опозиції* у суспільному житті країни. Ці заходи влада адміністративними методами контролювала: про це свідчать документ ПК УСРП від 21 червня 1960 р. «Про деякі питання боротьби з внутрішньою реакцією», звіт від 9 грудня 1980 року «Про діяльність внутрішніх ворожих, опозиційно-ворожничих груп», а також і численні звіти спецвідділу III/III МВС Угорщини протягом 1980-х років ХХ ст. про процес розвитку та діяльності головних опозиційних політичних сил країни [4, с.305-308; 6; 10].

Розбудова угорської демократичної опозиції відбувалась в умовах відродження і згуртування у межах незалежних неурядових організацій та інших суспільно-політичних альтернатив, відбувалася зміна керівного складу опозиції країни, позаяк більшість інтелектуальної еліти-інакодумців (А.Геллер, Ф.Фехер, І.Кемь, І.Селені, Д.Конрад) змушені були емігрувати.

Перший напрямок – це *національно-радикальний*. Представники якого вимагали незалежності країни, висували вимоги захисту прав національних меншин, угорців поза межами країни, а саме: в Румунії та Чехословаччині, а згодом, як рух УДФ трансформувалася у політичну партію.

Другий, *ліберально-демократичний напрямок угорської опозиції* з 1970-х років ХХ ст. все в більшій мірі набував політичного характеру. Нові керівники опозиції – Д.Бенце, Я.Кіш, Я.Кенеді головною метою угорського суспільного руху вважали його політизацію, формування його широкої, масової основи, взагалі, трансформацію угорського лібералізму від системи ідей до практично діючого суспільно-політичного руху.

За умов посилення репресивної політики режиму до інакодумців (з 1965 р. в Угорщині нараховувалося 5700 злочинів, які кваліфікувались як суто політичні) [6, с.50], а також і за умов суспільно-політичного піднесення в Чехословаччині й Польщі, дії угорської демократичної опозиції спрямовувались на розповсюдження літератури і пропаганду демократичних ідей. З цією метою були засновані такі видання «самвидаву», як «Напло», «Мадяр Фюзетек», «Беселе», «Демократа» та «Хірмондо» [7].

Перші ознаки того, що угорська демократична опозиція стала дійовим чинником політичного життя країни, були пов'язані із солідарністю, підтримкою чехословацького руху «Хартії-77» та збором підписів (252), організацією протестів у 1978-1979 рр. проти арештів учасників цього руху. Великого значення ця акція протесту набула тому, що вона репрезентувала, об'єднувала майже усі альтернативні спільноти заради єдиної мети.

Першим успіхом *угорської опозиції в плані її структуралізації*, було створення у 1979 р. першої незалежної легальної організації СЕТА (угор.) – Фонду Підтримки Бідних [11, с.78-79]. У 1980-х роках ХХ ст. він трансформується у рух «Мережу вільних ініціатив», а згодом перетворюється в одну із найвпливовіших політичних партій – Союз Вільних Демократів (СВД).

В контексті розвитку, структуралізації цього суспільно-політичного напрямку, варто відзначити також і його більш радикальне молодіжне крило, як об'єднання з 1980-х років ХХ ст. незалежних різноманітних молодіжних формувань, об'єднань – організаційного підгрунтя майбутнього студентського руху, а згодом, як однієї з найвпливовіших політичних партій країни ФІДЕС (угор.) – Союзу Молодих Демократів.

Студентські громади ставали своєрідною базою руху угорського студентства, об'єднуючи майбутніх інтелектуалів, переважно із спецколегіумів ім. І.Бібо, Л.Райка та інших, а також і новостворені доволі широкого спектру альтернативні об'єднання – від андерграунду до дискусійних клубів, таких як «Ракпарт», «Нілваношаг», де влаштовувались дискусії на актуальні історичні, суспільно-політичні теми за участю вчених, що також сприяло політичній соціалізації молоді Угорщини.

Враховуючи міжнародний досвід, практику формування суспільних рухів, незалежних громадських об'єднань, політичних партій, доречно відзначити, що молодіжне крило репрезентувала майже кожна з політичних спільнот. Хоча наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. ХХ ст. молодіжний рух в Угорщині був ще досить малочисельний, соціальну базу якого складала сту-

дентство та учнівська молодь, втім, орієнтація інших політизованих, громадських об'єднань в цей час на поширення, активізацію своєї роботи серед молоді виявила тенденцію щодо її поступового розвитку.

Таким чином, цей період характеризувався, по-перше, активною співпрацею незалежних організацій, рухів (хоча влада і заборонила діяльність таких об'єднань, як Гурток молодих письменників ім. Й. Аттілі, Товариство наукових дослідників тощо); по-друге, наростанням їх впливу серед різних верств населення; а отже, і, по-третє, інституціоналізація демократичної опозиції сприяла розвитку в угорського громадянського суспільства норм політичної свідомості та мотивацій соціальної активності.

Суть трансформаційного процесу в Угорщині полягала у пошуках й досягненні політичними силами Угорщини консенсусу – як фактора демократизації суспільно-політичного процесу, переходу до парламентської демократії. Внаслідок лібералізації господарської сфери широкі розповсюдження отримала «друга» економіка, завдяки якій переважна більшість угорського населення змогла спочатку підвищити, а потім і утримувати певний життєвий рівень. В політичному контексті ця політика лібералізації сприяла якщо не зникненню, але все ж таки значному послабленню соціальної напруги в Угорщині. Сталість традицій європейськості, наявність елементів правової й політичної культури угорського суспільства – стали тими детермінантами, внаслідок яких наслідки економічної та політичної кризи не призвели до масових збройних виступів, більше того, обумовили мирний перехід Угорщини до парламентської демократії.

З огляду на конкретно-історичну ситуацію, особливі умови формування інтелігенції Угорщини у 1960-1980-х рр. ХХ ст. можна визначити принаймні дві тенденції стратифікаційного розвитку, суспільно-політичного статусу інтелігенції Угорщини. По-перше, це залучення її частини до влади, до партійно-державного управління країною у 1960 – 1980-х рр. ХХ ст. По суті, глибоке «зрощення» інтелігенції в систему, в керівну еліту посилювало її політичний вплив та визначило зріст її соціального статусу. По-друге, це створення саме інтелігенцією соціо-політичної, моральної опозиції політичному режиму.

У порівняльному контексті політика лібералізації в Угорщині вела до менш активного протистояння громадянського суспільства політичному режиму на відміну від інших країн Центральної Європи, зокрема Польщі та Чехословаччини, де незалежні суспільні рухи набули більш масового характеру та більшої мобільності.

1. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т. політ. і ет-нонац. дослідж. НАН України. – К, 2004. – 504 с.
2. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний та прикладний аспекти: [Кол. моногр.] / За ред. Ф. М. Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 488 с.
3. Arvay J., Vértés A. Rejteni, ami rejthető // Figyelő. – 1994. – Feb. 24. – 26–27.old.
4. Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1963 – 1966. – Bp.: Kossuth, 1968. – 590 old.
5. Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1967-1970. – Bp.: Kossuth, 1974. – 749 old.
6. Dokumentumok. Jelentés a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékiekedő csoportok tevékenységéről. Politikai Intézet Levéltára 288.f.5 /815 o.e./ // Társadalmi Szemle. – 1992. – №5. – 83–94.old.
7. Dr. Demszky G. // Europai Utas. – 1994. – №1. –3-8.old.
8. Kiss Éva. Magyarország útja a parlamenti demokrácia felé. – Ungvár-Budapest: Intermix, 2010. – 132.old.
9. Központi Statisztikai Hivatal // Режим доступу: <http://www.ksh.hu>
10. “Szigoruan titkos” avagy a zúzógépet túlélő dokumentumok // Horváth J. A tábornok vallomása. – Bp.: Pallwest, 1990. – 309–347.old.
11. Solt O. A SZETA mindenekelőtt morális kényszer hatására jött létre // Heti Világgazdaság. – 1989. – №3. – 78–79.old.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА ВЕНГРИИ В XX СТОЛЕТИИ

Киш Е.Б. (Ужгород)

В научном исследовании проанализированы особенности развития гражданского общества и дана характеристика процесса его политической социализации. Принципиально новыми являются подходы автора относительно анализа венгерского социума в сравнительном контексте.

Ключевые слова: Венгрия, регион, гражданское общество, политический режим, оппозиция.

SUMMARY

PARTICULARS OF FORMATION OF THE CIVIL SOCIETY OF HUNGARY IN XX CENTURY

E.Kish (Uzhhorod)

The main development of the civil society research and consequences of process of his political socialization were analyzed in given scientific research. The researcher has demonstrated definitely new approaches to the analysis of the Hungarian society in comparative context.

Key words: Hungary, region, civil society, political regime, opposition.